

■ Aynur Paşayeva

1990-cı illərin əvvəllərində Sovet dövrünün dəyərləri iflasa uğrayır, yeniləri isə o qədər asanlıqla təşəkkül tapmadı. 20 Yanvar faciəli mövzular ədəbiyyata şəhidlik mövzusu, şəhid obrazını gətirdi. 20 Yanvardan sonra ədəbiyyatın adı ritmi pozuldu, xalqlar, millətlə bərabər ədəbiyyatın özü də bir növ tarixi sınaq qarşısında qaldı.

1970-ci illərin senzurasında boğulan, ictimai-siyasi məcrada bəslənən dekadans ovqat nəfəs genişliyi əldə edərək ruhun nəhayətsizlik sevdasını, insanın iç dünyasının çöküşünün ifadə eləmək üçün yeni fəaliyyət sferasına bu dövrdə daxil oldu. Ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq meydana çıxmış modernist cərəyanlara əsrin sonunda yenidən qayıdıldı, simvo-

20 Yanvar faciəsinin bədii inikası

lizm, sürrealizm, ekzistensializm, postmodernizm və s. tətbiq edildi. 20 Yanvar faciəsinin ədəbiyyatda araşdırılmasına dair Tehran Əlişanoğlu, Vaqif Yusifli, Rüstəm Kamal, Almaz Ülvi Binnətova, Elnarə Akimova, Mərziyyə Nəcəfova, Nərgiz Cabbarlı və başqalarının müxtəlif səpkili tədqiqatları var.

Hadisələrin başladığı vaxtda sanballı əsərin yazılması qeyri-mümkün idi. Digər tərəfdən 1990-cı illər kaosundan ayrılmaq asan deyildi. Bu dövrün ədəbiyyatda ikili səciyyəsi - onun həm qopub ayrıldığı sovet dövrünün rudimentlərini özündə daşması, həm də bu qalıqlarla mübarizə apararaq yeni biçimdə özünü ifadə etməyə çalışması kimi əlamətlər onilliyin əsas göstəricisidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1997-ci ildə Azərbaycan Yazıçılarının X qurultayında nitqində qeyd etdiyi kimi "O vaxt bizim dövlət adamları bunun əleyhinə çıxmədilər, bu barədə öz sözlərini deyə bilmədilər, üstünü örtüb basdırmağa çalışdılar. Ancaq siz - ədəbiyyat adamları və xüsusən yenə də Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza kimi insanlar o təcavüzün qarşısına çıxdılar".

20 Yanvar hadisələri mövzusunda ən yüksək poetik ruhlu əsərlərin müəllifi B.Vahabzadənin "Şəhidlər" poeması faciənin fəlsəfi-poetik dərində öz bədii-estetik siqlətini bu gündək qoruyub saxlayır. Elnarə Akimovanın fikrincə, "B.Vahabzadə poeziyasının fərqliliyi ondadır ki, heç bir quramaçılığa uymadan şeir yazmaq, qəlbine hakim olmuş duyğuları əzib korlamadan mətne köçürmək idi".

Bəxtiyar Vahabzadənin "Şəhidlər" poeması verdiyi suallarla bütün dövrün acı taleyi, tarixini proseslərini canlandırır. Vaqif Yusiflinin fikrincə, "B.Vahabzadənin "Şəhidlər" poemasının alternativini yoxdu".

1990-cı illərdə global hadisə və proseslərin milli düşüncəyə axını daha çox gücləndi. 1990-cı illərin ortalarına qədər poeziyaya daha çox çılğın, əsəbi notlar üzərində gezişir, poetik pafos, hislərin çılğın ifadəsi (Qaçay Köçərlinin "Şəhidlər xiyabanı", Zəlimxan Yaqub "Səslərin görüşü", çağırış, fəxr və qürur Vahid Əzizin "Qırğın" ağı-poemasında, Sənan Çırağın "Haqq ədalət Kərəm kimi yalnız indidi...", düşməne nifrət Xəzangülün "Tanrı dərgahında", Məmməd Alimin

"Sahibin axtaran qol", ictimai kəder Məmməd Alimin "20 Yanvar küçəsi", Piruz Dilənçinin "Şəhidlər xiyabanı", üsyan intonasiası, etiraz Zəngilan rayonundan Oqtay Ələkbərovun "Şəhriyar nəfəsi", nikbinlik Xəlil Rza Ulutürkün "Sənin göz yaşların", Ələkbər Şahidin "Şəhidlər", Tofiq Nurəlinin "Bu meydan", təskinlik Vidadi Babanlının "Başsağlığı", pessimist əhval-ruhiyyə Hafiz Əlinin "Bakıda komendat saati" adlı şeirində, Məhəmməd Aslanbəylinin "Bu il", Fikrət Qocanın "Ağlar", şəhid analarına təskinlik Əlirza Hikmətin "Şəhidlər xiyabanı", baş leytenant Yusif Bağırovun "Şəhidlik", Abbasəğa Azərtürkün "Şəhidlərə" şeiri, Qaçay Köçərlinin "Bir ovuc şəhid torpağı", Məzahir Hüseynzadənin "Şəhid anasının dedikləri" daha öndə qərarlaşırdı. 1990-cı illərin ortalarından başlayaraq bədii fikirdə, ədəbi prosesdə üst baxış, daha təmkinli şair ədəsi, loyol yanaşması güclənir.

Arif Abdullazadə "O gecənin ağrıları" adlı məqaləsində həmin dövr mətbuatında nəşr olunan poemaları poeziya növünün yeni nümunəsi "poema ağı" adlandırmışdı.

1990-2000-ci illər mətbuatında uşaq şəhidlərə həsr olun şeirlər yer almışdır. Bakıda 118 saylı məktəbin şagirdi Aynur Ramizqızının şəhid qız "Larisanın xatirəsinə" həsr etdiyi ba-

mağa çalışır. Rafiq Yusifoğlunun "Qan gölündə bitən gümüş azadlıq" şeirində hadisənin səbəbkarlarını göstərməyə çalışması "nala-mıxa vuranları tanıdaq" deyərək o dövrün intizamsız rəhbər başçıların gizli koddə göstərir.

20 Yanvar faciəsinə dini-fəlsəfi yanaşma Məhəmməd Ərğəvanın "Şəhidlər", Eyvaz Qələmçəlinin "Yas saxlayır", Suğra Abdullazadənin "Şəhidlər", Abbas Abdullanın "Kim ağlasın bizə qardaş" şeirlərində görmək mümkündür.

1990-cı illərdən başlayaraq poeziyamızda ələ imzalar oldu ki, öz poetik yaşamları ilə "geriyə qayıdış"ın ən yaxşı nümunələrini yaratmaqla bəhəm, həm də gələcək şeirin inkişaf trayektoriyasının cızılmasına səbəbkar oldular. Ancaq bununla yanaşı başqa əsərlər də - Adil Şirinin "Şəhid gecəyə üç elegiya", Tofiq Abdinin "Yanvar ağrıları", Babək Bəhrəmoğlunun "Şəhidlər" şeiri, Sabir Əhmədlinin "Qızıl güllə" hekayəsi vardı.

20 Yanvar faciəsinin ayrılmaz atributlarından biri də qərənfillərdir. Qərənfil klassik poeziyada qəmgin ovqat aşılaman güldür. 20 Yanvar 1990-cı ilə qədər Bakı kəndlərində satış məqsədi ilə yetişdirilən qərənfillər həmin faciədən sonra taleyi dəyişdi, matəm gülü simvoluna çevrildi.

yatı şəklində şeir müəllifin sarsıntılarını ifadə edir:

*Qurban olum bu ələ,
Bu obaya, bu ələ,
Səni vuran soldatı,
Çağırırım duelə.*

Musa Ələkbərlinin "Oxu, Zeynəbim, oxu" şeiri şəhid olmuş balaca Zeynəbin həyat eşqi ilə dolu kədərli aqibəti, Məmməd Namazın "Körpə şəhidlərə layla" şeirində 13 yaşlı İlqar İbrahimovaya, Larisa Məmmədovaya şəhid, ağı deməyə dili gəlməməsi, acı, iztirab şeirdə müəllif emosional duyğularında inikasını tapmışdı.

20 Yanvar mövzulu poeziyada faciənin törədənərlər də əsas məsələ kimi düşündürülən problem sırasına daxildir. Roza Qarabağlının "Şəhidlər" şeirində min nisgil ilə dillərə dastan olan, ölməz əməli ilə parlayan, nakam şəhidlərin ailələrinə başsağlığı verən Qorbaçovu "namərd" adlandırır.

Məmməd Alimin "Doxsanıncı iyirmi Yanvar" şeirində can çəkmiş imperiyanın 20 Yanvar törətməkdə, Qarabağ problemini qaldırmaqda məqsədi hiylədir - azərbaycanlıları məhv etmək bəhanəsidir. Hafiz Əli "Vətən şəhidləri" şeirində 20 Yanvar hadisələrinin tarixi kökünü ermənilərin Dağlıq Qarabağ iddiasından əvvələ, daha çox keçmişə dayandığını qeyd etməyə çalışır. Rəfail İncə-yurdun "Yanvar ağrıları" şeirinin poetikasında 20 Yanvar faciəsinin həqiqətlərini üzə çıxar-

B.Vahabzadənin sovet siyasi rejiminin ən sərt dövründə qələmə aldığı "Səbr elədik" milli istiqlal problemi ilə bağlı qənaətləri müstəqim şəkildə əks olunmuşdur. Şübhəsiz ki, sovet dövründə, 1979-cu ildə yazılmış bu şeir konyunkturadan təsirdən nəşri mümkün deyildi. Ümumiyyətlə B.Vahabzadənin poeziyasında milli özünüdərkən bütün komponentlərini - milli mənlilik şüur, milli fikir, milli bəşəri şüur, milli yaddaş, milli ruh, milli istiqlal arzusunun görmək mümkündür.

Sovet ideologiyasının məhvi ilə çox şey öz başqa stixiyasına dönmüşdü. "Ölü", "məzar", "tabut" tipajları funksionalıq kəsb etməsi insanı döyüşə yox, tənhalığa çəkirdi. Sabir Əhmədovun "Yanvar hekayələri" silsiləsindən olan "Dənizdən gələn səda" hekayəsində rusların hücumu ilə neftdaşıyan gəmidə həlak olaraq Dərbənd sahilinin suları üzərində qalan 5 bacının qardaşının yangılı, düşməne qarşı nifrət dolu, nisgilli, ancaq anasına təsəlli verən məktubudur. Məzarı dəniz olan oğul cənabının səssiz-səmsirsiz anasına ünvanladığı sözlər 20 Yanvar hadisələrində itkin düşənlərin sözləridir. Hekayənin bədii publisistik üslubunda bədii qəhrəmanı özündən asılı deyil. Həmin saydakı "Cəza" hekayəsi şəhid ata və anaların emosionallığı, publisistik harayı, düşməne mənfur münasibəti gücləndirir. Ancaq bu hekayədə konkretlik və ünvanlılıq zəifdir, obrazların naməlumluğu, süjet zəif alınmasına gətirib çıxarmışdı.

Şamil Cahanın "Qan izləri" hekayəsində dərin hüznü psixologizm hökm sürür, acı fəryadlı kəder, sevinclə nifrət qarşılıqlı, qətlər üzərində vəzifə iddiası süjetin konfliktini dərinləşdirən elementlərdir. Əsərdə psixoloji paradokslar, şəhidlik, parça-parça olunmuş, ömrünü Sovet hərbinin bütövlüyü üçün çalışan Cahidə, Azərbaycanın nemətlərini yeyib, 20 Yanvar faciəsi törətdiyinə görə milyonların qanının içən rus generalı Pisayevlə Zaxarov vəzifə naminə yerə-göyə sığmayan sevincləri süjetin təzadlığını artırır.

Dostu Məmmədqızının "Qan çıxır" "20 Yanvar" qəzetinin baş redaktoru Səlim Həqqiyə ithaf olunmuşdur. Kiçik hekayənin süjet xəttinin mərkəzində şəhidlər xiyabanı dayanır. Ümumi süjet xəttinə tabe olan qəzet müxbiri Zərifə və 20 Yanvar yaralı döyüşdə dünyasını dəyişən Güllər, Zərifə və oğlu şəhid olmuş, nəqliyyatda istifadə edəndə vəsiqəsi olmayan şəhid anası, nəhayət, qəzetin baş redaktoru Şahidin və həyat yoldaşı Sənubərin ölümü kimi süjet xətləri hekayədə psixologizmi dərinləşdirən faktlardır. Ən çox sarsıntı keçirən də Zərifədir. Çünki Şəhidlər xiyabanından yazmaq, böyük vətəndaşlıq mövqeyi göstərərək şəhid ailəsinə diqqət göstərməyə çalışması diqqəti cəlb edir.

1990-cı illərdə dövrün mürəkkəb şəraitindən irəli gələrək təcrübə üçün gərəklili olan fasilə bədii ədəbiyyata qiymət verən və onu izləyən ədəbi tənqiddə də durğunluq yaratmışdı. Dövrün epoxal gerçəkliklərə nüfuz, cərəyan edən hadisələrin bütün kəskin və anlaşılmaz, fəci və dramatik tərəfləri ilə birgə təcəssümü baxımından bu əsərlər ədəbi mühitdə, müasir təkamül prosesinə ciddi mənada bir təsir göstərə bilməmişdi. Tənqidçi Tehran Əlişanoğlu məhz bu faktı nəzərdə tutaraq yazırdı: "Müharibə mövzusunun dərində uzun bir yol keçmiş ədəbiyyatdan bunu gözləmək olardı".

20 Yanvar mövzulu bədii nümunələri təhlil edərkən onların bir sıra ümumi və xarakterik xüsusiyyətləri aşkarlanır; baş verənlərə operativ reaksiyanı əks etdirəyi üçün bəzən poetik səviyyə tələskənliyə qurban verilir. Bu nümunələrdə ifadə olunan əsas fikir, əsas ideya xətti gözlənilməzlik, qəfil zərbə, hazırlıqsız yaxalanma kimi hisslərin ifadəsidir.

Soyqırım tariximizin ayrılmaz hissəsi olan 20 Yanvar faciəsi mövzusunda bədii nümunələrin yazılması müasir dövrdə aktualıq kəsb edir və xalqımızın başına gətirilən həqiqətləri üzə çıxarmaq üçün araşdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır.

*Anlaya bilmirik astar nə, üz nə
İndi baxammırıq düzün gözünə.*